

TEORIENS TOPIK

– OCH KUNSKAPENS RETORIK

Detta skulle ha varit en recension. Men under läsningen av Jørgen Holmgaards 'Teoriens topik' fann Lennart Hellspong såpass många oformulerade retoriska tankar att recensionen utvecklade sig till ett utkast till ett forskningsprogram. Men kanske det inte är så långsökt som det kan låta: *Teoriens topik* är ett berg till en fackbok som söker göra vetenskapliga teorier fattbara genom att tolka dem som myter eller textliga uttryck. Som sådana är vetenskapens teorier högtintressanta för ett retoriskt studium. Men det kräver samtidigt ett utvidgat retorikbegrepp och en annan förståelse av kunskap.

Av Lennart Hellspong

Att läsa Jørgen Holmgaards *Teoriens topik*¹ är ett intellektuellt äventyr – låt mig säga det med en gång. Det är en överdådigt lärd och skarpsinnig bok, full av originella idéer och intressanta iakttagelser. Författaren verkar vid en avdelning inom Aalborgs universitet med det fantasieggande namnet "Center för estetik och logik". Det stora spelrum för reflexion som öppnar sig mellan polerna i centrets namn fyller Holmgaard med spännande analyser av en räckta teorier inom humaniora, samhällsforskning och naturvetenskap. Genom myllret av böcker och tänkare drar han de stora linjerna, i en rastlöst energisk prosastil som packar sidorna med fakta och tankar. Så här kan det låta när författaren beskriver 1800-talsromanens utveckling: "Og set tættere på fremviste den realistiske roman talrige nuancer og skift, fra den historiske roman til samtidsrealismen, fra dannelsesromanen til udviklingsromanen, fra Flauberts reflekterede, ironiske realisme og videre frem til den afdæmpede diakroni i de impressionistiske teknikker, til

Zola-naturalismens videnskabeligt-journalistiske researchstil og endeligt till 1890'er-romanernes åbenlyse narrative udmattelse." (s. 137) 100 år i en mening! Man förstår att den tjocka boken bara är toppen på ett isberg av lärda mödor. Vad vi möter är ett Herkulesarbete – så mycket genomtröskat, så mycket utvunnet.

Låt mig först säga något om bokens allmänna tankar och sedan övergå till dess retoriska betydelse. Till sist ska jag avrunda med några tankar om hur en retorikforskning kan se ut som systematiskt följer upp idéer av det slag som Holmgaard för fram.

Teori som diskurs

Utgångspunkten för Holmgaards arbete är intresset för teoriutvecklingen inom den moderna vetenskapen. I centrum står litteraturforskningen som är författarens specialitet. Men vi får vida utblickar åt många håll. Och åt många tider, ska jag snabbt tillägga. Viktiga delar av boken – alla mycket givande för en retorikintresserad läsare – handlar om vetenskapens förstadier under antiken.

Författaren har valt att studera teorierna som diskurser. Han ser dem alltså som fält av

1 Jørgen Holmgaard: *Teoriens topik*. 480 sidor, Medusa 1998.

☞ Lennart Hellspong (född 1942) är lektor i svenska vid Södertörns högskola. Han har särskilt intresserat sig för semantiska, samtalsanalytiska och retoriska frågor. Författare bl.a. till böckerna "Konsten att tala" (handbok och övningsbok, 1992). Hans senaste bok, *Vägar genom texten* (tillsammans med Per Ledin, 1997), handlar om textanalys.

texter som stöder och bryter sig mot varandra i ett fortgående samtal kring gemensamma angelägenheter. Det innebär att han lyfter fram det litterära hos den vetenskapliga kunskapen, hur tidsbundna framställningsformer sätter sin prägel på dess tankestruktur. För bokens analyser är det vidare en viktig utgångspunkt att olika diskurser inte verkar i slutna rum utan är öppna för andra. Till det som då vandrar mellan dem hör retoriska grepp. På ett fascinerande sätt visar Holmgaard hur tekniska landvinningar på ett håll kan göra nytta på ett annat. När till exempel romanen lär sig att steg för steg vidga tiden och rummet, så sker det i ett samspel med vetenskapen. Holmgaard nämner hur den engelska realistiska romanen på 1700-talet för vidare Newtons framställning av rummet som kontinuerligt och oändligt och tiden som objektiv och linjär.

Att Holmgaard har satt litteraturteorin mitt i sitt studiefält har att göra med hans tro att den estetiska polen i relationen "poesi och logik" är viktig för den logiska. Han visar i hur hög grad estetiska överväganden påverkar till exempel fysikers tänkande. Och det desto starkare, ju mer man får av en abstrakt teori-bildning på mycket stort avstånd från registrerbara data och med begränsade möjligheter till empirisk kontroll. Eftersom skönlitteraturens dispens från kravet på verklighetsrepresentation ger den möjlighet att experimentera fritt med diskursiva metoder, blir den en framställningsteknikens verkstad som förser även sakprosan med retoriska redskap. Av alla vetenskaper är förstas litteraturteorin mest vaken för nya vändningar inom språkonsten. Och den är följsamt beredd att ta upp dem i sin egen stil – Holmgaard talar om det ibland obefintliga avståndet mellan teori och objekt. Med sin breda orientering utåt kan litteraturteorin så till andra grenar av vetenskapen förmedla retoriska former skapade inom diktningen.

I sitt förord förklarar Holmgaard att han inte velat foga in de teorier han behandlar i ett historiskt utvecklingsschema. I stället har han försökt urskilja likheter och olikheter mellan linjer som sträcker sig över hela fältet. Det

sker genom att han låter varje kapitel kretsa kring ett särskilt tema. Så får vi i ett inledande kapitel följa litteraturteorins utveckling, framför allt på dansk botten, från 60-talet och framåt. Det är ett skeende som författaren själv har deltagit i och han skildrar det målände och med stänk av bitsk ironi. I nästa långa kapitel tar han upp det väldiga ämnet kulturanalys och sätter det i förbindelse med en expansiv litterär teori som ser hela kulturen som en text, men också med andra tanketraditioner.

Hela två kapitel ägnas åt narrativitet. Det är ett centralt begrepp för Holmgaard med hans inriktning på hur kunskap tar gestalt i text. I berättelsen har vi ett grundschema med rötter i myten som tankeform. Det ena av kapitlen tar upp hur narrativiteten utforskas som teoretiskt begrepp inom narratologin. I det andra är perspektivet historiskt. Där skildrar Holmgaard hur berättelsen själv finner sin narrativa form och hur mytens logik ersätts med trovärdiga orsakssamband. Därmed utvecklas det som författaren kallar 'narrativ kausalitet' och som bli viktig också för hur historieskrivningen konstituerar sig som giltig kunskap.

Ytterligare ett kapitel med tonvikt på det antika stoffet handlar om mödan att mejsla fram ett absolut kunskapsbegrepp och skilja det från den blotta meningen, alltså hur filosofin distanserar sig från sofistiken och konstruerar diskursiva former som ska garantera ett *säkert* vetande. Två kapitel mot slutet rör teoribildningen inom logik och naturvetenskap. Idag har de förbluffande många paralleller till tendenser inom humaniora, till exempel en dragning till det paradoxala, en brottning mellan narrativa och strukturella tanke-modeller och en uppsplittring i motstridiga mönster där inget tar överhanden som det allmänt riktgivande. Och så drar författaren samman trådarna i ett avrundande kapitel. Där diskuterar han vad man skulle kunna upp-nå med en diskursivt inriktad teorikomparation av det slag som boken demonstrerar.

Det finns en speciell anledning till att författaren finner det angeläget att göra en sådan här övergripande teoriöversikt. Han menar nämligen att vi vid årtusenskiftet "står på en tærskel i den menneskelige tænknings historiske for-

løb” (s. 7). Han ser en frihet öppna sig framför oss när det gäller att forma teorier som passar för framtidens kunskapssökande. Det gäller nu för oss att tänka ut lämpliga strategier för det. Jag skulle säga att det som Holmgaard här talar om bland annat är en mycket vitt syftande retorisk uppgift – jag ska återkomma till det.

Som vi ser av det ovanstående utgår författaren från ett antal grundantaganden. Ett är att vår kunskapsbildning är beroende av tillgången på lämpliga diskursformer. Också i det enskilda fallet vilar den på kollektivt framarbetade förutsättningar, i form av genrer, retoriska figurer och andra symboliska tankeordskap. Ett exempel är vår kausalt orienterade verklighetsförståelse, som förutsätter en tillgång till textmönster, där händelserna är så ordnade att det som sker inte står i ett tillfälligt förhållande till det som har skett utan är direkt betingat av det. Sådana mönster växer fram i antikens tragedier med deras obevakliga händelselogik och får sin fullbordning i den realistiska romanen.

Ett annat grundantagande hos Holmgaard är att det existerar interdiskursiva samband. Ett exempel är samspillet mellan 1800-talets psykologiserande romankonst och den teoretiska och experimentella psykologin som en allt viktigare vetenskaplig diskurs. Holmgaard påpekar hur de diskursöverskridande litterära strömningarna förstärks av våra dagars globaliseringstendenser, där lokala och avgränsade mönster sugts upp i mondiala medievirvel.

Ett tredje grundantagande är att den litterära diskursen är en experimentverkstad vars resultat är relevanta också för den vetenskapliga diskursen. Ett exempel är hur diktningen mot slutet av förra seklet utvecklar en kritisk medvetenhet om den klassiska berättarkonstens problem och gränser. Det ger upphov till en kris för det narrativa, som enligt Holmgaard breder ut sig från sitt litterära centrum till det vetenskapliga fältet. Vi möter reflexer av den i Bergsons subjekt filosofi med dess ifrågasättande av det konventionella tidsbegreppet och i Saussures förskjutning av lingvistikens fokus från språket som historiskt fenomen till språket som system.

Det är klart att påståenden av den här typen kan angripas som höggradigt spekulativa. Men hos Holmgaard framförs de med fler nyanser än jag kan återge här. Och de underbyggs av en omsorgsfull genomgång av mängder av material. Genom det framstår hans tankar som rimliga tolkningshypoteser.

Vid en kritisk värdering av Holmgaards insats ligger det nära till hands att jämföra med Thomas Kuhns berömda paradigmatteori i *De vetenskapliga revolutionernas struktur* från 1962. Som bekant anser Kuhn att teoriutvecklingen och problemlösandet inom en vetenskap under normala förhållanden styrs av ett paradigm, en samling allmänt omfattade konventioner för verksamhetens bedrivande, rotade i fasta metodiska rutiner, metodologiska regler, kanoniska skrifter etc. Den kris som leder till en vetenskaplig revolution uppträder när allt fler iakttagelser anhopas som inte kan assimileras med det rådande paradigmat och när olika räddningsförsök visar sig mer komplicerade än att övergå till en annan typ av förklaringsstrukturer. En brist hos Kuhn är att han har mycket lite att säga om hur de strukturella förutsättningarna skapas för att bilda de alternativa paradigmen som får chansen att ta över i en krisituation. Här tycker jag att Holmgaards textorienterade teorianslys erbjuder en värdefull komplettering till Kuhns förklaringsmodell. Holmgaard beskriver nämligen retoriska processer som gör nya paradigmen diskursivt möjliga. Om de sedan aktualiseras och accepteras beror förstås på ytterligare förhållanden.

Utän att själv nämna ett sådant samband knyter Holmgaard också an till den så kallade 'starka modellen' inom modern vetenskapsteori. Det är uppfattningen att förklaringen till mer djupgående förändringar i de vetenskapliga synsätten inte är inomvetenskapliga (som de dock fortfarande på många sätt är hos Kuhn) utan utomvetenskapliga. Här finns en klar parallell till Holmgaards tankar om samspillet mellan olika textfält och hans betonande av skönlitteraturens betydelse som en plantskola för diskursiva stilar.

I fortsättningen ska jag emellertid lämna Holmgaards insatser som vetenskapsteoretiker

därhän och i stället se på hans insatser som retoriker. Vi ska se att det finns ett nära samband mellan de två rollerna.

Teorins retorik

Vid ett första påseende ter det sig kanske inte självklart att recensera Holmgaards bok i *Rhetorica Scandinavica*. Visserligen förekommer ordet 'retorik' och 'retorisk' rätt många gånger i den, men det är numera ingen garanti för att en bok egentligen bryr sig så mycket om retoriken som fack. Och visserligen innehåller boken ett kapitel om retorik, men det är nog ett av dess mindre intressanta. Det behandlar 1900-talets retoriska teorier ur en ganska speciell synvinkel, nämligen i deras förhållande till begreppet narrativitet. Det gör att tänkare som Kenneth Burke (som omtalas med uppskattning) och Paul de Man (som omtalas med en påtaglig motvilja) har en framträdande ställning i det, medan till exempel en så inflytelserik modern retorikteoretiker som Chaïm Perelman överhuvud taget inte nämns. Det ska författaren naturligtvis inte lastas för. Han följer sin egen linje med stor konsekvens.

Ser vi till boken i dess helhet och försöker placera in den i ett traditionellt ämnesfack, så är det nog närmast en avhandling i vetenskapsteori eller lärdomshistoria. Ändå anser jag att boken är av mycket stort retoriskt intresse. Det sammanhänger med att författaren sätter teoriutvecklingen i samband med dess diskursiva förutsättningar. Enligt min mening innebär det att han formulerar den som ett retoriskt problem.

Innan vi går vidare vill jag förvarna om att jag själv är ute i ett ärende och har läst boken med mer retoriska glasögon än författaren antagligen hade på sig när han skrev den. Det är alltså ett i högsta grad tolkande referat – något annat sätt att komma boken inpå livet har jag inte funnit.

Bokens allitererande titel väcker förstås den retorikintresserades nyfikenhet. Topik – det är ju en samling av *topoi*, av platser i det kulturella landskapet där en talare kan finna stoff: teman, tankar, språkliga former. Men

'teorins topik' – vad kan det vara?

Med ett topos för en teoretisk diskurs menar Holmgaard en grundidé för hur man ska beskriva världen för att vinna hållbar kunskap. Det är inte minst jakten på *apodeixis*, den säkra sanningen som han intresserar sig för.

Går vi till vetenskapens äldsta rötter i vår kultur, till försokratikernas fragmentariskt bevarade filosofiska texter, så kan vi finna en viktig sådan topos, påpekar Holmgaard. Det handlar om att söka identiteter bakom den skenbara mångfalden. Det språkliga medlet är kopulan 'är' som konstruerar en likhet mellan olika led. "Allt är vatten", hävdade Thales. "Allt är det obestämda, *to apeiron*", säger Anaximander. Det är identitetslogiken som teoretiskt topos.

Resultatet blir ett tänkande som rör sig runt. Genom cirklar av identiteter återvänder det hela tiden till samma punkter. För förändring och utveckling i vår moderna linjära mening finns ingen riktig plats – de förutsätter ju en successiv differentiering som identitetstänkandet inte klarar av. Genetiska frågor tolkas (metaforiskt? bokstavligt?) som födelseprocesser. I avlandet bevaras ju en grundläggande identitet. Och tiden ses som cyklisk. Det som ter sig som en förändring är innerst en kedja av ekvivalenser.

För identitetslogiken blir symmetrin viktig som struktureringsprincip för världen och språket, sedda som en kongruent helhet, med den brist på differentiering som är karakteristisk för detta topos. Naturen uppvisar en rad påfallande symmetrier, till exempel i människokroppens byggnad. Och språket erbjuder möjligheter till parallella konstruktioner där själva likheten mellan leden bär sin egen sanning.

Sådant är tänkvärt och fantasieggande för en retoriker. Symmetriska konstruktioner dras vi ju till än idag – det är en diskursiv 'uppfinnning' som vi inte har glömt bort. Och kanske omhuldar vi dem inte bara för att de är eleganta och verkningsfulla och pedagogiska utan för att strukturen i sig rymmer ett slags sanningsbekräftelse för oss, har ett kunskapsvärde. Jag hörde för en tid sedan en teolog säga: "Våra organisationer har i allt mer gått

över från regelstyrning till målstyrning. Därför har vi också fått en förskjutning från regeletik till en instrumentell etik”. Här ligger beviskraften i symmetrin. Det ville till en språklig dekonstruktion för att ifrågasätta hans yttrande.

För att komma vidare från ett ensidigt identitetstänkande som bland annat får problem med systematisk kategorisering måste det antika tänkandet lägga ned ett stort och tålmodigt arbete på att utarbeta distinktionen som teoretiskt topos. Så bygger Aristoteles berömda lära om taxonomier på en raffinerad avvägning mellan identitet (på det överordnade begreppets nivå) och specifika differenser (mellan de underordnade begreppen). Detta nya topos för en kunskapsökande diskurs fordrade också en förfining av språket genom ett terminologiskt arbete med definitioner av en dittills okänd precisionsgrad.

En talare ska behärska olika framställningsformer. För den som höll ett klassiskt rättstal gällde det som bekant att kunna både berätta (i *narratio*) och argumentera (i *probatio*). Båge greppen är viktiga för hur vi formar vårt vetande. Berättelsen är ju fortfarande en legitim kunskapsmodell för historiker och inte bara för dem, medan argumentation och regelrätt bevisning är bärande principer inom de flesta vetenskapliga diskurser. Genom dem skapar forskaren trovärdighet för sina resultat. Samtidigt prövar han dem och fogar in fakta i dynamiska strukturer som gör dem relevanta för vårt tänkande.

Ser vi på den sammanhängande berättelsen, så söker Holmgaard visa hur den långsamt växer fram genom en mödosam process, där en ren tidsföljd mellan händelser successivt förstärks till en orsakförbindelse mellan dem. Det sker samtidigt som det grekiska språket utvecklar mer distinkta uttryck för orsaksband mellan satser. En retorisk strävan efter koherens leder till ett långsiktigt utvecklingsarbete som successivt skapar diskursiva resurser för att producera välintegrerade narrativer, först inom dikten och sedan inom den prosa som inte primärt har litterära syften. Därigenom skiftar också föreställningen om hur sanningen ska gestaltas diskursivt, från mytos som traditionsförmedlad uppen-

barelse till historiografi som sannolik rekonstruktion.

Under 1800-talet tränger berättelsescheman in också i naturvetenskaperna – Newtons mekanik var däremot tidlös. Särskilt märkbara är de i paleontologi, geologi och Darwins evolutionsbiologi, påpekar Holmgaard. Här ser han ett samband med den framåtskridande utvecklingsromanen som trätt fram dessförinnan. Dess skildringssätt blir en retorisk resurs i tiden, tillgänglig också för naturforskningens teoriproduktion.

Kunskapens retorik

I resonemang av den här arten (och det finns många sådana i boken) menar jag att Holmgaard sysslar med något som är eller borde vara högtintressant för retoriken i dag, nämligen att utforma eller snarare vidareutveckla en teori som inte bara handlar om språket som medel för kommunikation utan också om språket som medel att konstruera kunskap. Låt oss tala om en kunskapsretorik. Det är inget ord som Holmgaard använder, men han fyller det med ett innehåll. Och en sådan retorik måste rimligen först och främst vara en diskursretorik. Det är på den nivån som man finner de formande principerna för kunskapsbildningen inom ett ämne eller en epok. Här har Holmgaard det breda grepp som behövs.

Som jag ser det finns tanken på en kunskapens retorik inneboende redan i retoriken som studiet av övertygande kommunikation. Ty det som övertygar är inte bara argumenten och stilen som bärare av sändarens etos och vädjan till mottagarnas patos utan hela logos, alltså det sätt som talet eller texten strukturerar sin verklighetsbeskrivning på. Att till exempel fokusera på en sida av samhället i ett politiskt tal är inte i sig ett argument. Men det är ett diskursivt grepp som kan göra mer verkan än många argument.

Men sättet att beskriva världen på, de övergripande principerna för hur vi formar en diskurs om vår omgivning – det är samtidigt strategier för kunskap. Så är det om vi ser kunskapen som inte bara språkligt förmedlad utan också språkligt formad. Och det måste vi rimligen göra om vi inte är platoniker och tror

på ett begreppsligt vetande som öppnar sig för en ren åskådning utan ord. Bakom dessa kunskapsformande strategier ligger retoriska val. Det kan till exempel röra sig om att konstruera likheter genom analogier, metaforer, metonymier etc, eller att spalta upp och hålla isär genom distinktioner, dikotomier, antiteser etc. I själva verket handlar stora delar av den retoriska figurläran om språkets kognitiva resurser. Den visar oss en rad viktiga topoi för kunskap.

Den kunskapsretorik som jag talar om här är förstas inte okänd. Det har ju skrivits mycket om vetenskapens retorik under de senaste tjugo åren – fast mer om hur vetenskapsmän använder olika retoriska 'trick' för att övertyga och vinna uppmärksamhet än om vilka retoriska strategier de utnyttjar för att lösa verklighetsbeskrivningens problem². Och den löst sammanhållna skolbildning inom flera vetenskaper som bland annat kallas konstruktivism och som intresserar sig för diskursivt-ideologiska krafter som är verksamma i våra begreppskonstruktioner sysslar enligt min mening med kunskapsretorik, även om man inte kallar det så. Likaså är den humanvetenskapliga handlingsteori som har José Ramirez som målsman i hög grad inriktad på att undersöka kunskapens retoriska grundvalar.³

I sin bok visar Holmgaard på olika sidor av teorins topik. Jag ser dem alla som lämpliga teman för en kunskapsretorik. Låt mig ge tre exempel till från Holmgaards bok.

En viktig fråga för en kunskapsretorik måste vara att se hur en diskurs konstruerar sitt förhållande till 'verkligheten'. Talarkonstens huvudlinje är ju den realistiska – att få lyssnarna att känna att de möter världen som den är snarare än talarens ord. Det knyter an till en iakttagelse som Holmgaard gör om den mytiska representationen, som snarare återskapar ett händelseförlopp än återberättar det. Texten smälter samman med tilldragelsen. Märkligt nog återkommer en liknande

tanke i våra dagars datorsimuleringar av till exempel biologiska förlopp. Forskarna ser inte längre skeendet på skärmen som en modell utan som praktiskt identiskt med det efterbildade förloppet. Det är en kunskapsretorisk regress till försokratikernas stadium. Orsaken kan vara att ett ikoniskt tecken-system på en viss komplexitetsnivå förlorar den abstraherande distans till sina referenter som hjälper oss att hålla skiljelinjen klar mellan sanning och symbol.

Till uppgifterna för en kunskapsretorik borde också höra att se hur öppen eller sluten en diskurs är, hur villig eller ovillig den är till samtal med andra diskurser. Det kan vara intressant att notera att dekonstruktivismen (som Holmgaard har ett gott öga till, framför allt i dess framtoning hos Paul de Man; han framstår här som något av en intellektuell skojare⁴) har en påfallande sluten hållning, allt mer framträdande i takt med framgångarna. Holmgaard talar om en "uvilje mod at gå i debat" som också omfattar "en tilsvarende uvilje mod at træde i forhold til en teorihistorisk tradition eller till forskningshistoriske forgængere" (s. 43). Det är naturligtvis helt andra retoriska mönster som utvecklar sig i en sådan diskurs än hos den som livligt diskuterar med andra – och en helt annan kunskapsordning, om nämligen det dialogiska och kontextuella ses som viktiga för vårt vetande.

En kunskapsretorik borde också se på vilka resurser en diskurs har för att förena eller sära på olika perspektiv. Få faktorer är ju så viktiga för sättet att forma vår föreställning om världen som de synvinklar som vi ser den ur. Inom äldre samhällsvetenskap, låt oss säga hos Locke eller Rousseau, finner vi till exempel en blandning av perspektiv som vi idag tenderar att uppfatta som helt olika ur kunskapsynpunkt, nämligen deskriptiva och normativa. Man beskriver inte bara hur det är utan anger också hur det borde vara. Det normativa perspektivet kom efterhand att trängas tillbaka. Det betraktades som ideologiskt smittat och ovetenskapligt – Holmgaard påminner om hur Marxs hänade utopisterna. Vi kan nog säga att det naturvetenskapliga idealets segerståg inom samhällsvetenskaperna tagit bort

2 Jämför Allwood & Bärmarks artikel om retoriken i forskningsansökningar i *Rhetorica Scandinavica* 6/98.

3 Jämför artikeln "Konsten att tala – konsten att säga" i *Rhetorica Scandinavica* 3/97.

4 Jämför också Holmgaards artikel i *Rhetorica Scandinavica* 7/98.

retoriska resurser. Vi har fått en förenkling av diskursen på så sätt att den komplexitet och rikedom i omdömena som var möjlig tidigare inte är tillåten längre. Det kan vara värt att fundera över vad det betyder för kunskapsbildningen. Intressant nog innebär det ovanstående inte att modern samhällsvetenskap inte alls kan vara värderande. Men den måste tillgripa olika retoriska knep för att dölja att den är det. Ett är att smussla in värderingarna i själva begreppen, påpekar Holmgaard. Där är de svårare att upptäcka.

Att ge sig i kast med frågor av det här slaget, i ett historiskt perspektiv, med en blick på det närvarande eller med framtiden för ögonen, vore viktiga uppgifter för en kunskapsretorik. Det går att ge många fler exempel, men då får man spränga ramarna för Holmgaards bok.

Uppgifter för en kunskapsretorik

Vilka är då de yttre förutsättningarna för att etablera en kunskapsretorik? Hur intressant skulle den t.ex. vara för vetenskapen? Och vilka diskursfält bör den särskilt inrikta sig på?

Jag ska bara antyda ett svar på de frågorna. Även nu ska jag ta fasta på vad Holmgaard skriver.

Holmgaard konstaterar hur tilliten gradvis har uppluckrats till det entydiga i ett formellt vetenskapsspråk. Därmed bleknar också tron på möjligheten att övervinna det naturliga språkets mångtydighet för att fixera sanningen i en fast form och så uppnå apodeixis. Att det projektet förlorat i trovärdighet är naturligtvis en av de faktorer som berett vägen för retorikens återkomst som en intellektuellt respektabel disciplin. Dess ämne är ju det naturliga språket och uttrycksresurserna i det kan lika lite kontrolleras helt som de kan uttömmas i någon systematisk formel.

Också den allt starkare betoningen (till exempel i Kuhns vetenskapsteori som vi talade om nyss) av behovet av socialt samförstånd för att etablera en vetenskaplig kunskap har radikalt minskat skillnaden mellan filosofins absoluta sanningsanspråk och retorikens långt mer relativistiska kunskapsyn. Mer än något annat ger det oss en möjlighet att eta-

blera en kunskapsretorik vars giltighetsområde inte är inskränkt till det praktiska handlandets fält.

Att vetenskapsteorin enligt Holmgaard alltså sedan 70-talet har förlorat sin ställning som normgivande instans i förhållande till vetenskapen skapar ett tomrum som en diskursorienterad kunskapsretorik kanske kunde bidra till att fylla. Fast det är nog klokt att inte vara för optimistisk. Så noterar Deirdre McCloskey i nyutgåvan av sin *The Rhetoric of Economics* att hennes vädjan till sina kolleger att ta sin vetenskap på allvar och bli medvetna om dess retorik i stort sett förklingat ohörd.

Holmgaard skriver så här om det praktiska värdet med sitt komparativa teoristudium: "I en komparativt udarbejdet teoritopik kan man indhente viden om, hvilke teorier der historisk er udkastet, hvordan de forholder sig til hinanden i mønstre af forskelle og ligheder, og hvordan de typisk formulerer deres emner" (s. 367). Jag anser att samma synpunkter på ett mer generellt plan kan anläggas också på en kunskapsretorik. I princip studerar den kunskapens diskursiva former, också i vardagslivets dialoger eller politikens debatter. Genom ett tålmodigt komparande och ett ständigt hänsynstagande till de kontextuella förutsättningarna gör den sig en bild av de olika retoriska strategiernas värde för kommunikation, problemlösning och kunskapsbildning, fattade som oupplösligt förenade aktiviteter. Genom att se vilka alternativ det finns till diskursens rutiner, praktiskt eller i princip, skulle vi också kunna befria oss från de retoriska konventionernas tyranni eller åtminstone lätta något på trycket. På det sättet skulle en sådan kunskapsretorik också få en kritisk funktion. Och det skulle ge oss en bättre bild av kunskapens och kunskapsbildningens diskursiva komplexitet än jag tror att vi har idag.

Aristoteles skänkte retoriken ett obegränsat verksamhetsområde genom att tilldela den uppgiften att i alla sammanhang finna de medel som är mest ägnade att övertyga. På samma sätt öppnar sig alla diskursiva fält också för en retorik som ägnar sig åt språkbru-

ket som redskap för en dialogisk kunskapsbildning – den är inte ens bunden till ett persuasivt syfte. Det betyder att den också kan utforska hur olika diskurser samspelar med varandra och hur retoriska former rör sig över diskursernas gränser, brukas för nya ändamål och förändras till innebörd och funktion genom sina nya kontexter. En sådan retorik blir en universell diskursvetenskap som studerar enskilda texter utifrån det förråd av retoriska strategier, genreformer och särpräglade uttryckselement som den aktuella diskursen förfogar över. För en sådan retorik finns inga principiella hinder att vandra mellan till exempel litterära texter, vetenskapliga texter, politisk-byråkratiska texter och intimsfärens informella dialoger – alla är relevanta för en retorik som studerar språket som ett diskursivt fält för problemlösande handling.

Låt mig avsluta med att fokusera på en av dessa diskurser, just den som spelar huvudrollen hos Holmgaard. Inom det textorienterade retorikstudiet finns det en klar tendens att koncentrera uppmärksamheten på sådana texttyper som kan avledas från retoriska tre klassiska genrer: den deliberativa, den juridiska och den ceremoniella. Däremot skyggar man gärna inför den skönlitteratur som inte är formad efter den klassiska retorikens eget program - och det gäller ju i princip all litteratur från romantiken och framåt. Det rör sig ju för övrigt om en diktning som själv har värt sig mot klåfingriga ingrepp från retoriken. Men ska vi verkligen lämna den ifred?

Holmgaard skriver om sin egen inriktning mot litteratur: "Men så elementært det end kan se ud, er dette tænkningens tegntekniske, i bogstavelig forstand *litterære grundlag* langt mere afgørende, end vi endnu til fulde kan forstå" (s. 7). Det han säger här och det han visar i övrigt övertygar mig om att vi som är intresserade av att utveckla retoriken som ett medel att reflektera över diskursiva strategier för kommunikation och kunskapsbildning måste ägna mycket större uppmärksamhet åt skönlitteraturen. Som ingen annan diskurs är den känslig för skiftningarna i våra erfaren-

hetsformer. Dessutom bidrar den till att framkalla eller förstärka dem genom att uppfinna retoriska tekniker för deras förmedling. Våra analyser av traditionellt eller konventionellt retoriska diskurser blir avtrubbade om vi inte relaterar dem till det formförråd som litteraturen arbetar fram. En sådan orientering mot litteraturen får naturligtvis inte stanna vid en inventering av ytspråkliga grepp. I stället måste den sikta in sig på sådana mer djupgående strategier för verklighetsgestaltning som Holmgaard behandlar i sin bok. Och de måste beskrivas i så generella former att vi kan se parallellerna inom andra diskurser, antingen de redan finns eller bara avtecknar sig som en framtida möjlighet.

Att åter se diktningen som ett centralt undersökningsfält för retoriken (och inte bara ett där retoriken används som ett textinternt hjälpmedel), alltså ett område där vi kan göra viktiga observationer kring språkets allmänna uttrycksresurser och det med relevans inte bara för vår kommunikation utan för vårt vetande om världen, innebär en återknytning till den Aristoteles som skrev om både poetik och retori och logik och som, vilket Holmgaard observerar, konstruerade många paralleller dem emellan. Holmgaard skriver om sitt eget arbete att dess "tvärgående teoritänkning såväl som dens forestilling om forholdet mellem fiktionslitteratur og videnskab er udvundet fra denne retur til antikkens problemstillinger" (s. 8), alltså till en betoning av den grundläggande likheten mellan olika slags diskurser i kraft av deras gemensamma beroende av skriften och skrivandets villkor. Liknande vinster skulle kunskapsretoriken kunna göra med samma medel.

Jag har bara kunnat ge några exempel på den rikedom på infall som finns i *Teoriens topik*. Med fördel kan många av dem ses ur en retorisk synvinkel, även om författaren inte alltid gör det själv. Holmgaard beskriver boken som en del av ett pågående projekt. Det ska bli mycket intressant att se hur det utvecklar sig och vilka bidrag det kan ge till en vidgad retorikförståelse.